

TİMAR REJİMİNİN BOZULUŞU

Dr. MUSTAFA AKDAĞ

Tarih İlmî Yardımcısı

Osmanlı İmparatorluğunun Tarihinde tetkik olunması lâzım gelen büyük meselelerden birisi de Timar teşkilâtı olduğunda şüphe yoktur. Hattâ bazı yazarlar Tanzimatı zarurî kılan birinci âmilin Osmanlı Timar Sisteminin bozulduğu olduğunu ileri sürdüklerine göre (1), bu müessesenin millî tarihimizde pek büyük bir yeri olması gerekir. Bununla beraber, biz burada, Timarı bu kadar geniş mânası ile değil, yalnız askerî bir teşkilât olması yönünden ele alacağız:

Şimdi, gayemiz Timarın bozulduğu üzerinde durmak olduğu için, her şeyden önce bu müessesenin bir tarifini yapmak gerektir; Osmanlılardaki duruma göre, Devleti kendi hizmetindeki insanlardan bazalarına hizmetleri mukabilinde, maaş verecek yerde, muayyen yerlerin vergilerinden bir kısmını kendi hesaplarına toplamak hakkını tanır ki, bu aşağı yukarı Timar demektir. Bu suretle hizmetlerine mukabil maaş yerine reyadan bazı vergileri alanların mühim bir kısmı askerî ödev görmiye borçlu oldukları için, teşkilât esasında askerî sayılabilir. Gerek İslâm Ansiklopedisinde Timar maddesini yazmış olan J. Deny² ve gerek bu konuda yazı yazan diğer yazarlar da meseleye bu yönden bakıyorlar³. Diğer taraftan, Prof. Ö. L. Barkan, Timarı bütün bir toprak teşkilâtı ve çiftçi sınıfının hukukî durumları içinde tetkik etmek istemektedir ki, yukarıda tarifini yaptığımız üzere, maaş yerine muayyen vergilere sahip olanların toprakla ve çiftçi ile olan büyük alâkalan düşünülürse bu çok yerinde bir fikirdir⁴.

Osmanlı Timar teşkilâtı nasıl bozuldu? Buna cevap verilecek önemli bir tetkik yapılmış değildir. Şimdiye kadar Timar üzerinde yazı yazanların meselenin bu noktasına ait fikirleri de katî değildir. Meselâ J. Deny, adı geçen makalesinde, Timarı hayli uzun tetkik ettiği halde, bozuluşunu hem çok kısa geçmiş ve hem de eskiden söylene gelenlerden fazla bir şey söylememiştir. Dayandığı iki kaynak herkesçe meşhur olmuş iki eserdir ki, birisi Ayni Alinin "Kavanini Ali Osman der hulasai mezamini defteri Divan,,¹ ve öteki de Koçubey Risalesidir. Ayrıca Avrupalı kimselerin fikirlerini de söylüyor.

¹ Dr. H. İnalçık, Tanzimat nedir (Dil ve Tarih-Coğ. F.; yıllık çalışma. 1941.)

² Encyclopedie de l'İslâm, IV. p. 807.

³ I. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Teşkilatı (T. T. .anahatları eserinin müsveddeleri seri. II. S. 28 ve 80)

⁴ O. L. Barkan, Ülkü Dergisi Sene 1937 Sayı, 49 dan itibaren, Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukuki Statüsü adlı makaleler.

Onların bu konuda ileri sürdükleri de aynıdır. Meselâ Türk timar teşkilâtı hakkındaki eseri çok beğenilmiş olan Belin de, aşağı yukarı, bu kaynaklara dayanarak, aynı fikri ileri sürmüştür¹.

Türk yazarlarının Timarın bozuluşu hakkındaki fikirleri de hemen hemen J. Deny'nin aynıdır.; onlarda Aynı Aliyi ve Koçubeyi hülâsa ediyorlar. Meselâ Dr. Halil İnalçık "Tanzimat nedir?," adlı makalesinde, haklı olarak, Timar Rejiminin bozuluşunun büyük bir önem taşıdığını ileri sürerek bu iki eserin ana fikirlerini kaydetmiştir. Burada, Timarlı Sipahinin seneden seneye azalmasına karşılık, Ulûfeli askerinin miktarının artması neticesi, hazinenin yükünün ağırlaştığı da rakamlarla ifade olunmuştur².

Son olarak "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Timarlar,," adı ile bir yazı da Dr. Coşkun Üçok tarafından Ankara Hukuk Fakültesi Dergisinde çıkarıldı³. Bu tetkikte, konu olarak, doğrudan doğruya Timar alınmış olduğu için çok önemli olması icap eder; yalnız, burada, şunu söylemek yerindedir ki, bizi ilgilendiren kısmında, yani, Timar'ın bozuluşu konusunda yazar kendiliğinden hiç bir fikir ileri sürmemiştir⁴.

Osmanlı timar sisteminin bozuluşu hakkında, gerek yabancı ve gerek yerli yazarların ileri sürdükleri fikirleri burada hülâsa edelim:

Timar XVI. Asrın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamıştır⁵. İlk bozulma alâmetleri "düşen dirliklerin,, sipahiliğe yarar kimselere verilmeyerek Hassı Hümayuna katılması veya Saray halkı, Ümera, Rical gibi yüksek zümreye has olarak verilmesi şeklinde başlamıştır. İş, giderek bütün bütün bozulmuş, ileri gelen herkes hizmetkârına bile dirlikler alma yolunu bulmuş, bu suretle seferlere iştirak edecek olan Timarlı Sipahilerin miktarı çok düşmüştür. Aynı Alinin kaydına göre seferde on timara bir adam düşmediği halde, mahsul zamanında bir timara on kişi sahip çıkmaktadır⁶.

Koçubeyin görüşleri bazı hususiyetler taşımaktadır. Bunun sebebi de, zamanında, karışıklığın daha anlaşılır bir safhaya girmiş olmasından dir. Bu risalede, Timar teşkilâtının Osmanlı İmparatorluğunun temeli olduğu açıkça ifade olunuyor. Eskidenberi kazanılan büyük zaferler hep Timarlı sipahinin sayesinde idi. Bu müessese bozulalıdanberi Devlet siyasi nüfuzunu kaybetmiştir⁷. Koçubey Risalesi bütün Devlet işlerini Padişaha arz için hazırlanmış bir lâyiha olmasına rağmen, hemen hep timardan bahsetmesi bu zihniyetin tesiriyledir. Aynı Ali olsun, Koçubey olsun, Hükümet Merkezinden Timar dirliği tevcih olunmasını eski

¹ Belin Fiefs militaires dans l'Islamisme, Paris 1870 P. sı

² Dr. H. İnalçık, ayn. makale, S. 240.

³ Dr. C. Üçok, Ankara Üniver. Hukuk F. Dergisi C. I, Sayı, 4-C. II, Sayı. 1.

⁴ Aynı Dergi, C. II, Sayı, S. 90.

⁵ Dr. H. İnalçık, ayn. makale, s. 242-Dn C. Üçok, Ayn. Der. C. 2, Sayı: 1, s. 80.

⁶ Avni Ali, Kavanin Risalesi, İst. 1281 (Tasviri Efkâr tab'ı), s. 76.

⁷ Koçubey Risalesi, İst. 1303 (Ebüzziya tab'ı), s. 72.

kanuna aykırı bularak itiraz ediyorlar¹.

Hulâsa olarak, Timarın bozulmasının birinci sebebi Timar Topraklarının ya Hazine veya diğer nüfuzlu şahıslar tarafından, kendi menfaatlarına olarak, zaptolunması ve bu suretle dirliklerin, askerî hizmetle değil, para ile satın alınabilen birer geçim kapısı haline gelmesidir. Bu durum "Devleti askerî ve malî inhitat içine atmış ve bilhassa XVII. Asır sonuna doğru İmparatorluğun bir toprak aristokrasisi elinde parçalanmasına sebep olmuştur,². İşte ele aldığımız meseleye ait fikirlerin esası budur.

Bizce bu türlü izahlar Timarın bozuluşunun âmillerini değil askerî bir teşkilat olmaktan çıkmaya doğru geçirdiği safhalarını anlatır. O halde, asıl inhitatın ne gibi tarihî zaruretle doğduğunu aramak lâzımdır. Bunun için, adı geçen kaynaklar hiç kâfi olmadıklarından başka, bunlarda timarın bozuluşuna ait verilen mamûlâtın tarihî olaylara uygun oldukları da şüphelidir. Meselâ, Koçubey, Timar kanununun ilk defa 1584 (992) de Özdemir Oğlu Osman Paşa tarafından bozulmuş olduğunu, "Acem Seferi,, sırasında, Sipahizade veya kuloğlu olmayan bir takım kimselerin, yararlıklarına karşılık, dirliğe alındıklarını söylüyor³. Halbuki, daha Kanunî Süleyman Devrinde bile, yalnız seferlerde yararlık gösteren "garip yiğetlere,, değil, Anadolu'da kıyam halinde bulunan softalara ve eşkiya guruplarına karşı Hükümete yardımda bulunan kimselere bile, mükâfat olarak, dirlik veriliyordu⁴. O halde, bizim bu nokta üzerinde durmamız lâzımdır. Önceleri, büyük seferlere iştirak ederek, o nisbette yararlık gösterenlerden başkasına verümiyen dirliklerin, XVI. Asrın ortalarında, Anadolu'da küçük bir eşkiya hareketine karşı hizmet edenlere bile verilebilmesini mümkün kılan ne gibi sebepler olabilir?

Bunu cevaplandırmak için, her halde, Timarın Tarihî tekâmülünü bilmek lâzım gelmektedir; Halbuki, bugün, buna imkân verecek toplu bir tetkik eseri yoktur. Bu vaziyette, kati hükümlere varmak doğru olmamakla beraber, elde bulunan umumî eserlerin yardımı ile meseleyi az çok hakikate yakın şekilde düşünmek her halde mümkündür. Hususiyle, 1550 ile 1610 yılları arasındaki Anadolu'nun iktisadî ve içtimai meselelerine ve Celâlî mücadelesine ait yaptığımız araştırmalar esnasında, Osmanlı Timar Rejiminin bozuluşunun sebeplerini az çok aydınlatmak bakımından dahi mühim sayılabilecek bir takım bilgi tesbit etmiş bulunuyoruz, ki burada bunlardan da faydalanacağız.

Her şeyden önce, Timarlı Sipahi teşkilâtının askerî bir müessese olmaktan çıkana kadar geçirdiği safhaları kaydedelim.

¹ Ayni Ali, s. 75 - Koçubey, s. 49.

² Dr. H. İnalçık, Ayn. Makale, s. 240.

³ Koçubey, s. 46.

⁴ Celâlî İsyanlarının başlaması adı ile çıkacak eserimizde buna ait bir çok misaller olacaktır."

İmparatorluğun siyâsî tekâmülünün seyrine tabi olarak, Topraklı sipahiliğin de bir tablosunu çizeceğiz:

1. İmparatorluğun kuruluşundan geniş, yayılma harplerinin son haddi olarak kabul olunabilecek olan, 1530 tarihine kadar, uzun bir zaman, Devletin diğer müesseseleri gibi Timarın dahi iyi işliyen bir teşkilât olduğu tabiidir. Her seferden ganimetle dönen zengin bir sipahinin köyündeki raiyyeti ile münasebeti henüz kötü değildi.

2. Fakat, 1530-1555 sıralarında, Timar Erbabının eski refahlarını kaybetmeye başladıklarına, hatta kuvvetten düşmekte olduklarına delâlet eden bir takım emmareler vardır; meselâ, çiftçi sınıfı iktisadî bir darlık içine düşerek, ziraatten soğumuya başlamıştır. Tabii, bu halden sipahiler de zarar görecektir¹. Hatta, 1526 (932) yılından evvel bile, Reaya ile Timar sahipleri ve Beyler arasında oldukça fazla bir geçimsizliğin meydana gelmiş bulunduğu Anadolu Vilâyetine ait tahrir defterinin başına konan kanunnamede sözedilmiştir², Diğer taraftan, Şarkta, Garpta ve denizlerde sürüp giden harpler, serhad muhafazaları hep Timarlı Sipahi üzerine yüklenmiş olduğundan, bu sınıfa yorgunluk gelmiştir³. XVI. Asrın ortasına gelindiği zaman, artık bu sınıfın hallerinden memnun olmayışları ve eski disiplinlerinin bozulmuş olduğu, gerek Anadolu'da ve gerek Rumelide, tamamen açığa çıkmış bulunuyordu. Eşkiyalık ve soygunlarda hep Dirlik Erbabının parmaklarının bulunması bunu göstermekteydi⁴.

3. 1555 den Ahmet I. in saltanatının sonuna kadar geçen zamanı Timar'ın askerî bir teşkilât olmaktan çıktığı bir devir olarak almak hiç de yanlış olmaz. Asıl, bizim üzerinde durmak istediğimiz konu bakımından, bu yıllardaki olup geçenleri oldukça geniş bilmek icap etmektedir. Bu suretle, Timarlı sipahiliğin nasıl yok olduğunun safhalarını görmüş olacağız.

XVI. Asrın ortasında, hem iktisadî darlıktan ve hem de Kapu Kullarının inhisarında olan Ümera sınıfına yükselmek hakkından mahrum olmalarından dolayı⁵. Sipahiler isyana hazır gibi idiler. Bu yüzdendir ki 1550 den sonra Anadolu'da, Kanunînin ihtiyarladığı ve genç bir padişahın lâzım olduğu yolunda bir takım söylentiler dağılınca, Şahzade Mustafa etrafında bir ayaklanma olmak ihtimalleri belirmişti. Bu olayda Timar Erbabının tahriklerinin derecesi ne olduğu pek belli değilse de, mesele bastırıldıktan sonra, Nahcivanda Sipahilerin bu yüzden Kanunîye dargınlıklarını göstermiş olmak için iyi harp yapmadıkları ve bir sürü emeklerin boşa gitmesine sebep oldukları Peçevî tarafından kay-

¹ Adı geçen eserimizde buna ait bilgi vardır.

² İst. Başvekâlet Arşivi, 932 yılına ait Anadolu V. Tahrir defteri.

³ Âli, Kühül-Ahbar, Nurü Osmaniye yazması, No. 4307, s. 323.

⁴ Aynı eserimizde, Kısım I. hadiseleri.

⁵ 1555 ve 1559 Rumeli ve Anadolu hadiselerinde bu tesirler açık olarak görülür.

dolunduğuna nazaran¹, ekseriyetinin Şahzade ile isyana hazırlanmış olduklarını kabul etmek lâzım gelir.

Sipahilerin memnuniyetsizliklerine daha açık bir misal, 1555 de, Rumelide ortaya çıkmış olan büyük ayaklanmadır. Kanunî Süleyman Nahciyan seferinden Amasya'ya gelmiş olduğu sırada, Selanik taraflarında bir şahıs kendisinin Şahzade Mustafa olduğunu, babası Süleyman öldürülmesine emir verdiği zaman, cellâdlar elinden kurtularak kaçtığını etrafa yaymıştı. Hükümete karşı hareket için vesile aramakta olduğunu söylediğimiz tımar erbabı, bu adamın etrafında toplanarak, hemen isyan ettiler. Hadise, bundan sonra çıkacak olan bütün bu gibi karışıklıklarda kullanılan bir usul ile, yani ileri gelen âsi şeflerine bir takım vaidlerde bulunularak kapatıldı. Fakat gerek Anadolu'da ve gerek Rumelide Topraklı, sipahilerin memnuniyetsizlikleri devam ediyordu; hele küçük Tımar Erbabı ve Kale Erleri açıktan açığa eşkıyalık ediyorlardı. Nihayet 1559 da da Şehzade Bayezit hadisesi oldu. Anadolu sipahilerinin mühim bir kısmı, asî şahzadenin ordusunun zabıtlığını üzerlerine alarak, Kanunî'yi bir daha devirmek istediler. 1559 Mayısında, Konya'da, kanlı bir iç harp oldu. Bundan da bir şey çıkmamakla beraber, hükümetin tımar erbabına olan güveni çok sarsıldı ve bir daha böyle olaylara yer vermemek üzere, Anadolu'nun emniyet düzeninde önemli değişiklik yapıldı. Meselâ, o zamana kadar İstanbul ve yakınlarında oturagelmekte olan kapı kullarının Anadolu'ya yayılmalarına müsaade olundu. Aynı zamanda, birkaç şahzadenin Anadolu sancaklarında valilik etmeleri gibi sipahilere isyan vesilesi olan bir âdete son verilerek yalnız veliahd olanın vali yollanması kararlaştırıldı. Bayezid isyanı dolayısıyla, Anadolu tımar dirliklerinde bir çok karışıklıklar oldu. İlk elde, bütün Bayezid tarafında bulunmuş olan sipahilerin dirlikleri ellerinden alındı ise de çok geçmeden böylelerinin sayısı fazla olduğu anlaşılacak cezalıların çoğu affolundu. Fakat, ne olursa olsun, bundan sonra artık hükümet tımarlı sipahileri bir türlü memnun edemedi. Anadolu'da asayişsizlik gittikçe artıyordu. Tabii bunda sipahilerin büyük rolleri vardı. Vilâyetlerin düzensizliklerinden en çok şahsî zarar görecektir durumda olan beyler devriye bölükleri kurmaya başladılar. Bu hal Anadolu idari teşkilâtının değişmesi için ilk sebeplerden birisidir. Diğer taraftan, Sipahilerin isyan etmeleri ve disiplinden çıkmaları devletin en çok askerî kudretinde bir dermansızlık yaratacağı tabii idi. İşte, bir taraftan kapı kullarının miktarının artırılması ve diğer taraftan, ümeranın yanlarında kalabalık sekbanların âdeta resmî vilâyet askerleri şeklinde ortaya çıkması sipahilerin bozulmasından ileri gelen noksanlığı tamamlamış olduğundan, bu dermansızlık önlenmiştir. Artık, XVII Asırda, Osmanlı İmparatorluğunun temeli Topraklı sipahiler değil, sayıları 90 bin ile 100 bin arasında olan kapı kulları ve Kara

¹ Pecevi, C. 2, s. 334.

Yazıcı devrinde binlerce celâli bölüklerini teşkil etmiş olan leventlerdir. Hakikaten, meselâ bu asır Celâliliğinin başladığı tarih olan 1623 den sonra, Anadolu'da hâkim olanlar, kapu kulu süvarileri ile ümera askeri olmak üzere, adları Sekban ve Sarıca olarak söylenmiye başlanan bu Leventlerdir¹.

Bayezid hadisesinden sonra, XVII Asrın ilk yıllarına kadar, Anadolu'da olup geçen karışıklıklar ve harice karşı girilen uzun harpler, XVI. Asrın sonlarına kadar devam etmiş olan ve esasî timar rejimi bulunan askerî teşkilâtın bu asrın sonunda yok olmasına baş tesiri yapan iki müvazi tarihî hadisedirler². Timarın, askerî bir teşkilât olması yönünden bozulmasına sebep olacak olan harici harplerin birincisi 1570 de açılan Kıbrıs seferidir. Gerçi bu ada çabuk alınmış, fakat bu yüzden başlayan deniz seferleri dört sene uzayıp gitmiştir. Halbuki deniz hareketleri en çok Anadolu sipahisi üzerine yükleniyordu. Şu halde, vaziyetlerinden memnun olmıyan timar erbabı, ilk defa olarak, Kıbrıs seferinde, harpten kurtulmak için firar, dirlikten feragat, seferden kalma yollarını arama gibi kötü hareketleri âdet edindiler.

Murad III. zamanında açılan İran Seferleri timar sistemini bütün bütün karıştırdı. Sipahiler seferden kalmak için ellerinden geleni yaptıkları gibi, asayişin muhafazası için sancaklarında bırakılan ve hemen hepsi de küçük timarlı olan sipahiler de, tersine olarak, bu sırada Anadolu'da devam eden softa (suhte) ve Levent ayaklanmalarını kolaylaştırıyorlardı. Hükümet, önceleri, uygunsuz hareket edenlerin dirliklerini almak suretiyle timar erbabının düzenini sağlamak istedi isede, bu mümkün olmadı. Çünkü, sipahiler zaten kendileri feragat etmek istiyorlardı. Bundan başka, mazullerin çoğalması gibi karışıklığı artıracak haller de meydana geliyordu. Bu arada, göze çarpan nokta, bu sıralarda artık timar dirliğinin eski kıymetini kaybetmiş olması gibi bir olayın tamamiyle meydana çıkmış olduğudur. Daha Kanuni devrinden beri var olan bu kıymet düşüklüğü, 1584 yılına doğru, o kadar fazla idi ki, Devlet "düşen dirlikleri,, en küçük bir hizmet karşılığında bile tevcih etmeyi kabul etmişti. "İptidadan üç bin akçe,, olan bir timar bir "garip yiğitin,, kendi arzusu ile sefere giderek "uğuru hümayunda,, göstereceği yararlıkların mükâfatı olmaktan çıkmış bulunuyordu. Onun için Vezir-i âzam Özdemir Oğlu Osman Paşa, 1584 de, İran seferine gideceği zaman, ihtiyacı olan askeri, Anadolu halkı arasından ancak kapu kulluğu vermek vâdi ile toplıyabilmişti. Demek ki, Koçu bey'in, kapu kulu nizamının bozulması bahsinde, Osman Paşa'yı suçlu çıkarılması haklı bir hareket değildir³.

¹ Sekban ve Sarıcaları böyle bir teşkilât yapan Veziriâzam Nasuh Paşadır.

² Belin, Ayn. Es. s. 51 (Evvelce 30-40 bin olan Rumeli V. Sipahileri 1584 de 7 - 8 e düşmüştür.)

³ Koçubey, Risale, s. 54.

Nihayet, Avusturya harplerinin başladığı sıralarda, pek çok dirlik erbabı. Çavuşlar, Alaybeyleri, Zaimler de dahil olmak üzere, isyan haline geçmişlerdi. Bu âsî askerlerin dayandıkları unsur Levent denen çiftini bozmuş Anadolu Reayası idi.

1597 de umumî bir Celâlî ayaklanması olduğu zaman, bütün Levent guruplarının başında bulunan isyan şefleri hemen hep timar erbabından ibaret bulunuyorlardı. Kanunî Süleymandanberi, azalagelen Topraklı Sipahilerin geride kalanlarının çoğu da işte bu tarihten birinci Celâlî isyanının az çok bastırılmış olduğu 1610 yılına kadar olan müddet içinde yok olmuştur. Aynî Alinin verdiği bilgiye göre, bu son tarihte Timarlı Sipahilerin mevcudunu 20 ile 30 bin arasında kabul etmek yanlış olmaz¹.

Timar sisteminin anlattığımız yarım asırdan fazla bir zamanda geçirdiği değişiklikleri ve vardığı neticeyi gözde tutarak, bu müessesenin bozuluşu hakkında ileri sürülen fikirler üzerinde durabiliriz. Yukarıdanberi anlattığımız üzere, Timarlı Sipahilerin düzen ve disiplinlerinin bozulmuş olduğu ilk zamanlarda, "Düşen Dirliklerin,, Hazine veya Rical tarafından zaptolunması gibi bir yolsuzluk hemen yok gibidir. Tarihî hakikat şudur ki, XVI. Asırda Timar Dirliğinin kıymeti düşmüş bulunuyordu. Bunun sebebi nedir? Şimdi burada kat'î olarak bir şey söylenemezse de, bu hususta Devletin içine düştüğü iktisadî darlığın baş tesiri yaptığını kabul etmekte hiç mübalega edilmiş olunmaz. Aynî Ali, resmî Timar Defterlerinin kayıtlarına bakarak, gerçi, Timar Topraklarının şu veya bu kimselerce, hizmetkârları adına, zaptolunmasını düzenin bozulmasının birinci sebebi diye alırsa da, diğer taraftan, kendi zamanında, bu dirliğin nasıl bir dereceye düştüğünü de kaydeder. Meselâ, eskiden hüküm süren Timar Tevcihi kanunlarını söyledikten sonra, bunların kendi zamanında neden ölmüş olduklarını da sözlerine bağlıyor: "Zamanı sabıkta hariçten kimesneye Timara duhul etmek emri muhal olup kapu kulu olmak hod hatıra gelir mâna olmamağla bu kanunlar vaz'olunmuştur. Şimdiki halde âyan ve eşrafın değil edna kimselerin hizmetkârları kapukulu olup iptida emrine itibar kalmamıştır. Ol ecelden bu kanunlar feramüş olunup icra olunmaktan kaldı. Reaya sipahiye mahsus amalden men'olunup ata binüp kılıç kuşanmak istiyenler serhadlere varup uğuru Hümayunda nice hizmet ve yoldaşlık etmeleriyle hem vilâyet ahalisi şeri âda ve eşkıyadan emin olup hem ahvali serhad muntazam imiş. Şimdiki halde edna mülâbese ile reaya kapukulu olmak mümkün olucak timara istihkaka kim bakar ve emre kim itibar eder,,².

Halkın ve hatta Timarlı Sipahilerin, Timar Dirliğini istemiyerek, hep kapu kulu olmak arzusunu beslemeleri, Aynî Ali zamanında değil,

¹ Ayni Ali, s. 76.

² Ayni Ali, s. 74.

Daha Kanunî Devrindenberi, yukarda hulasa ettiğimiz bütün hadiselerde, esas olan bir gayedir. Bayezîd'in âsi ordusuna girenlerden hiç kimse Tımar almak için gelmemişdi. Hatta Sipahiler de Tımandan kurtularak Kapu kulluğuna geçmek için Şahzadeye yardım ediyorlardı. Bunun için "Yevmlî,, denen ve Reayanın çift bozanları ile sipahilerden ibaret bulunan bu ordu, daha baştan, Yeniçeri teşkilâtına göre kurulmuş ve ulufeler bağlanmıştı. Bayezide karşı çıkan Selim dahi, ancak yeniçerilik vermek vadi ile, Anadolu'dan, yardımcı bulabildi'. Kara Yazıcının açtığı birinci Celâlî isyanında da asilerle hükümet arasındaki uzlaşmalarda gene esas şart, celâlî reisine mensup verilmesine mukabil, etrafındakilerden bir kısmına da Kapu kulluğu verilmesiydi.

Şimdi, bunların tarihî birer realite oldukları düşünülünce, Tımar Topraklarının nasıl olupta rical veya ekâbir tarafından zaptolunduğunun sırrı ortaya çıkar. Artık meselenin bu tarafı Tımar Rejimini değil Toprak teşkilâtını ve vergi sistemini ilgilendirmekte olduğundan ayrı bir konudur.

Burada Tımar teâkilâtının bozuluşunun Devletin diğer müessseleri üzerine ne gibi tesirler yaptığını da düşünmek çok önemlidir. Yukardan beri verilen bilgiler anlatıyor, ki Tımarın bozuluşu Devleti, Ordusunu tamamen ulûfeli askerlerden teşkil etmiye zorlamıştır. Halbuki bu kolay değildi. Çünkü böyle bir şeyin yapılması vergi teşkilâtının, Memleket idaresinin yeniden kurulması ile kabildi. Ne XVI. ve ne de XVII. Asırlarda, bu türlü derin değişiklikler yapılabilmesi mümkün olmayacağı için, Tımarın bozulmaya doğru geçirdiği safhalar İmparatorluğun iç ve dış durumunda sarsıntılar yapmaktan geri kalmadı. Koçubeyin ifadelerinde bütün bu sarsıntıların tesirleri ağırlıklarını göstermektedir. Hakikaten, Koçubeyin risalesini yazmış bulunduğu 1630 sıralarında, Tımarlı Sipahi diye askerî bir teşkilât hemen hemen yoktu. O bütün Zeamet ve Tımar mevcudunun miktarını 7-8 bin olarak tahmin ediyor. Bunlarda, Cebeli olarak kullanılmayıp, Yaya ve Müsellemlerin² vazifeleri gördürülmekte idi³. Yalnız Aynî Ali ve Koçubey değil daha bir çok Devlet adamları da, iktisadî zorluklar ve harplerde görülen başarısızlıklar karşısında, Tımarlı Sipahiliği yeniden kurmak istemişlerdir⁴. Fakat bunlardan hiç bir netice çıkmadı. Hatta Kâtip Çelebi, Tımarın ölmüş bir müessese olduğunu anlamış olacak ki, ordunun esas kuvvetinin kullardan ibaret olduğunu düşünmekte ve: "Kulu tenzil edüp Sultan Süleyman asrı gibi karardâde kılmak mümkün değil bir beyhude teabdır. Hâlâ bu asırda Sipahi Zümresi yani Kapu

¹ Hazırladığımızı söylediğimiz eserde bunlara ait geniş bilgi vardır.

² Yaya ve Müsellemler Anadolu'da kurulmuş teşkilât olup ordunun yollarını düzeltmek köprü kurmak, maden işletmelerine yardım etmek gibi hizmetleri görürlerdi. XVI. asrın ortalarından sonra kaldırılmışlardı.

³ Kocubey, Risale, s. 24.

⁴ Belin, ayn.eser, s. 107.

Kulu Süvarisi yirmibinden ve Yeniçeri Taifesi Otuzbinden aşağı tenzil olunmayup sair esnafın dahi ana göre zararsız kesret ve galebesine kail olmak lâzımdır., demektedir¹, Ulûfeli askerinin sayısı Kanunî'denberi çok artmış bulunuyordu. Meselâ 1560 sıralarında, 40 bin Kul'a yılda 1223 yük akçe ulufe verilirken, 1623 sıralarında, 100 bin Kul askerine 4 bin yük akçelik ulûfe vermek icap etmişti². Görülüyor ki yarım asırdan fazla bir zamanda Hazinenin yalnız kul için katlandığı ulûfe masrafı üç misline yakın bir artış göstermişti. Halbuki, Memleketin iktisadî durumuna tabi alan hazine, aksine olarak, fakirleşmekte idi. Bu şartlar altında, masrafı kısmak lâzım geldiği zaman, kul miktarının Kanunî Süleyman Devrindeki sayıya indirilmesi ve yerine Devlete hiç masraf yüklemeyen Tımarlı Sipahinin çoğaltılması düşünüldüğü durmuştur.

Tımarlı Sipahiliğin ölmesinin en büyük tesirleri, Anadolu'da ve Rumeli Vilâyetinde, Devletle Reayanın münasebetleri üzerinde kendisini göstermiştir. Çünkü bu olay Tımarın Toprak Teşkilâtı ve Vergi Sistemi olmak bakımından da sona ermesi demek olmadığından, çiftçinin sipahiye ödemekle bağlı bulunduğu resimler ve öşür bu sefer ekseriya Hükümetçe mültezimlere satılmıya başlanmıştı. Ümeraya has olarak verilemekte olan yerler de daha geniş birer iltizam toprağı durumuna girmişlerdi. Beyler sancaklara, aşağı yukarı, birer mültezim gibi tasarruf ediyorlardı. Görülüyor ki, Tımar teşkilâtı askerî bir müessesese olarak kabul edilirse XVII. Asırda artık bu mevcut değildir.

0 halde Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasına Tımar Rejiminin bozulmasının doğrudan doğruya ne derece tesiri olduğu üzerinde kolay bir hüküm verilemez. Dr. Halil İncılık "Orta zaman Şark müesseselerine dayanan İmparatorluğun zarurî inhilâli hadisesini bu İmparatorluğun temel taşını teşkil eden bir müessesenin, Tımar ve arazi rejiminin bozulması ile birleştirmek en makul bir yoldur,³ diyor. Bizim, yukarıdan beri, Tımarın bozulma yolunda geçirdiği safhalar hakkında verdiğimiz malûmat dikkate alınınca, bu fikrin az çok değiştirilmesi her halde uygun düşer. Bir defa, Tımar Rejimi Koçubey zamanında sona ermiş bulunduğu halde, bu sıralarda, Devletin bundan duyduğu tesirler ufak tefek sendelemelerden ibaret olduğundan başka, aynı zamanda, geçicidir. Bu noktayı daha iyi belirtmek için XVI. Asır ile XVII. Asır arasındaki farkın bu yönden taşıdıkları manayı işaret edelim:

XVI. Asırda İmparatorluğun askerî temeli Tımarlı sipahiye dayandığından başka, idare teşkilâtı ve iç emniyeti de bu sınıf üzerine kurulmuş bulunmakta idi. XVII. Asırda manzara buna hiç benzemez; bu sırada, artık, Ordu Topraklı Sipahilikle hiç alâkası olmayan iki unsurdan kurulmuş bulunmaktadır. Bunlardan birisi Kapu Kulları ve diğeri de Sekban ve Sarıcalardır. Kapu Kulları eskidenberi maaş olarak ulûfe

¹ Kâtip Çelebi, ayn. eser, s. 132.

² Kâtip Çelebi, ayn. eser, s. 132.

³ Dr. H. İncılık, ayn. Makale, s. 241.

alıyorlardı. Aşağı yukarı, Tımarlı Sipahilerin ve onların Cebelilerinin yerini tutmuş bulunan Sekban ve Sarıcalar da, gene Kapu Kulları gibi, ulufe ile hizmet etmek esası üzerine teşkil olundular; yalnız şu farkla ki, bu yeni tip askerlerin ulûfeleri, Hazinei Hümayun tarafından değil, vilâyet beyleri tarafından ödenmekte idi. 1606 Jidvatorok muahedesinden 1683 İkinci Viyana Muhasarasına kadar olan devrin hususiyeti bu şekilde olmasına rağmen, ne iç durumda ve ne de dışarıya karşı girişilen harplerde hiç de kötü bir hal yoktur. Hattâ son olarak, Viyana dahî kuşatılabimiştir ¹. Görülüyor ki, Tımar teşkilâtının askerî bir müesseselikten çıkmasından 1683 den sonra başlayan İmparatorluğun inhilâlî başlangıcına kadar arada oldukça uzun bir zaman vardır ve bu zaman içindedir Murad IV. in ve Köprülülerin muvaffakiyetli devirleri dahildir. Her halde, Tımarlıların teşkil ettikleri ordunun yerine geçmiş bulunan bu XVII. Asırdaki yeni askerî teşkilâtın ve bundan doğması tabii olan diğer bütün değişikliklerin iyi tetkiki yapılmadan, Tımar teşkilâtının bozulması Devletin muvaffakiyetsizlikleri üzerinde ne gibi tesirler yaptığı kolayca söylenemez. Hülâsa, sözünü ettiğimiz bu iki asır ne taraftan birbirleri ile kıyaslandırılırlarsa kıyaslandırılırsınlar, Devletin, hiç olmazsa, Murad IV. saltanatının son günlerine doğru, yok olan Tımar Teşkilâtı yerine yeni bir askerî ve idarî rejim kurmaya muvaffak olduğu neticesine varılır. 1683 den sonra, İmparatorluğun içine düştüğü haricî ve dahilî sarsıntuların tarihini incelerken, karşımıza çıkacak olan hep bu rejimin esaslarıdır.

Burada kaydı lâzımgelen başka bir nokta da şudur: Tımar Toprakları Sipahilere verilmekten kaldıktan sonra, Koçubeyin dediği gibi, buraların geliri parazit bir zümrenin sefahatına veya geçimlerine mi harcandı²? Böyle bir iddiada şüphesiz çok mübalâğa vardır. Çünkü, bir defa, Mîriye alıkonulan ve bu yoldan, gelirleri kalabalık Kapu kullarına ulûfe olarak giden timarlar hesaba katılmasa bile, beylerin idaresindeki Sekban ve Sarıca teşkilâtının masraflarının da gene tımar hâsılâtından karşılandıkları meydandadır. Yukarıda söylediğim gibi, Ümera bunlara peşin ulûfe veriyorlardı. Zamanla, beylerin hasları da azaltılarak, Hazine varidatını arttırmak yoluna gidildiğinden 1683 den sonra açılan seferlerde, sancak ve vilâyetlerden, daha çok asker çıkarmak istenildiğinde, Ümeraya Hazineden peşin Sekban ve sarıca ulûfesi verilir dururdu³.

Buraya kadar Tımar teşkilâtının bozuluşunun safhalarını ve bundan doğan neticeleri, Devlet Müesseselerinin bu yüzden uğradıkları değişiklikleri anlatmaya çalıştık. Bundan sonra Tımarın yıkılışının sosyal tesir-

¹ Girardin, 1687 de Tımar erbabını 63 bin olarak gösteriyorsada ne Viyana seferinde ve nede bu sırada orduda bu miktarda sipahinin olmadığı muhakkaktır. (Berlin, ayn. es. s. 104)

² Koçubey, Risale, s. 56-58.

³ Silâhtar Tarihi, C. 2, s. 268.

lerini topluca belirtmeye uğraşalım.

Timarlı Sipahiliğe son verecek olan umumî sipahi ayaklanmalarının 1555 de Rumeli'de başladığını ve 1559 da Şahzade Bayezid hâdisesi dolayısıyla de Anadolu'da birdenbire daha çok genişlediğini söylemiştik. Sipahilerin böyle Hükümete karşı isyan etmeleri, bu tarihten sonra, Anadolu Sosyetesini üzerinde en kat'î tesiri asırlarca hissölunacak nadir hâdiselerden birisi olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu meselede ne Hükümdara ve ne de Devlete bir kötü niyet yoktu. Fakat, Anadolu'nun şiddetli içtimaî ve iktisadî sıkıntı içinde bulunduğuş bir zamanda ortaya çıkması Sipahi davasına böyle bir tarihî önem kazandırmıştır.

Anadolu, XVI. Asrın ortalarındanberi, Medrese talebesinin ve Ziratanını terketmiş bulunan bir sürü boş insanların - ki, o zaman bunlara Levent deniyordu- sebep oldukları bir karışıklık içinde bulunuyordu. Son olarak, Şahzade Bayezid İsyânında muvaffak olamıyan sipahiler yavaş yavaş, etraflarına leventleri topluyarak mevcut içtimaî ve siyasî düzen için ciddî bir tehlike olmağa başladılar. Leventlerin hep çoğalmakta olması kalabalık Levent bölüklerinin doğmasına yardım ediyordu. Sonradan Celâlî adını alacak olan bu kimseler tamamiyle fakir insanlardan ibaret oldukları için, Celâlî Başbuğları bunları beslemek ve daimî bir kuvvet halinde yanlarında tutabilmek için, soygunculuğa, ve ister Hükümetten olsun ister Reayadan olsun, şunun bunun malına el koymağa başladılar. Bu suretle, başta, Hükümete karşı ayaklanmadan başka bir mahiyeti olmağan sipahilerin davası leventlerin işe karışması ile her sınıf halkı içine alan büyük bir içtimaî mücadele oldu. Şahsî kinler büyük ölçüde rol oynuyordu. Meselâ, bir gecede evi basılıp malı yağma olunan bir kimse, bunu yapandan intikam almak için, bu sefer de kendisi başına bir sürü levent topluyarak düşmanını takip ediyordu. Gittikçe öyle bir vaziyet hasıl oldu, ki Hükümet adamları veya reayadan serveti ve içtimaî durumu yerinde olan herkes etrafında gücünün yettiğii kadar levent toplamayı zaruri gördü. Büyük Kasaba ve şehirler haricinde olup geçen şu hadiseler Anadolu'nun iktisadî düzeyinde büyük sarsıntılar yaptı. 1597 de, leventlere dayanan bu mücadele pek umumî bir şekil alarak, 1610 yılına kadar her taraf kani; bir mücadeleye sahne oldu. Âsi levent bölüklerinin başında hep sipahi, zaim, alaybeyi gibi dirlik erbabı bulunmuştu. Neticede Dirlik Erbabı yok oldu. Kuyucu Murad Paşadan sonra, bu karışıklıklara daha kati bir son vermeyi düşünen Veziriâzam Nasuh Paşa mücadelenin asıl içtimaî âmili olan Leventleri Sekban ve sarıca adı ile Devletin resmî vilâyet askerleri haline koyarak hem sipahilerden boş kalan eksiğii tamamladı ve hem de; boş insanları azalttı¹; şühalde eskidenberi Cebeli adı ile Dirlik Erbabının emrinde seferlerde kullânılagelmiş olan Anadolu yiğitleri

² Bu mühim hadiselere ait çıkacak eserimizde geniş malûmat vardır. 1597 den sonraki durum hakkında ayrı bir tetkik hazırlıyoruz.

bundan sonra Sarıca ve Sekban bölükleri halinde Ümeranın, yani, Sarayın çırakları oldukları için hükümet merkezine muhakkak sadık olan insanların emrinde bulunacaklardı.

Anadolu düzeninin bir daha bozulmaması için gidilen bu yoldan umulan neticenin alınmadığını 1623 den sonra başlayan hadiselerden biliyoruz. Yalnız şunu hatırdta tutmalıdır ki, artık bu tarihten sonra çıkan Anadolu isyanlarında Topraklı Sipahiler bulunmadığından, hadiseler de başka türlü cereyan etmiştir. Bunlara da işaret etmeden önce Sarıca ve Sekban teşkilatının esasını bilmek lâzımdır.

Sekban ve yerine göre Sarıca denen kimseler Anadolu ehalisinden alınmakta olup, evvelce levent adını taşıyan insanların aynı idiler. Gerek Seban ve gerek Sarıca bölüklerinin birer bayrakları vardı. Bölüklerin başında Bölükbaşısı ve onların üstünde de Başbölükbaşısı bulunurdu. Kapu Kulları gibi ulufe alıyorlardı. Yalnız, şu farkla ki, bunlar paralarını hazineden değil Ümeradan alırlardı. Emrinde oldukları beyle münasebetleri Bölükbaşısı vasıtasıyla olurdu. Disiplin bakımından Yeniçerilere çok benziyorlardı. Beye değil, daha çok Bölükbaşısına bağlı idiler. Bunların teşkilatları 1683 sıralarına kadar eyi gitmiş ve kendi başlarına fazla bir taşkınlıkları görülmemiştir¹.

Topraklı Sipahi yerine, vilayetlerde, bu teşkilat yapılmakla beraber, Kapu Kullarının da Anadoluya dağılmış olduklarını söylemiştik. Bilhassa Altı Bölük Halkı, atlı olmalarından, hep sancaklarda oturuyorlardı, İşte, 1623 de, Sultan Osmanın katli ile başlayan bu ikinci devre Celali isyanları gene leventlere, yani bu sıradaki adları ile, Sekban ve Sarıcalara dayanmış olmakla beraber, asıl hareketleri idare edenler, daha sadık olduklarından dolayı vilâyet askerî teşkilatı kendilerine emanet edilmiş bulunan Saraydan yetişme Paşalar ve bunların yardımcıları olan Altı Bölük ileri gelenleridir. Gerek Paşaların ve gerek Altı Bölük Sipahilerinin isyanları asla padişaha karşı değildir. Saraylı oldukları için orada kendilerine muhalif gördükleri vezirlere veya sadrîâzama karşı hareket ederler. Hele Sipahiler, Yeniçerilerle husûmetlerinden dolayı, her İstanbula yürüyen âsî Paşanın başına toplanırlar. Köprülü Mehmet Paşanın sadaretine kadar devam eden bu türlü hadiseler daha çok bir nevi particilik karakteri taşırlar. Kara Haydar Oğlu, Katırcı Oğlu, Çomar Bölükbaşı gibi levent ve sarıcaları temsil edenler çok az ve ikinci derecede gelirler. 1683 den sonra, Paşaların ve Zorba Kapu Kulu Sipahilerinin idare ettiği Celaliliğe de rastlamıyoruz. Sekban ve Sarıcalar âdeta Saraylı Ümeranın yol göstericiliğinden kurtulmuşlar, kendi Bölükbaşısının ve Başbölükbaşısının idaresinde olarak Celali isyanlarının üçüncü bir devrini açmışlardır. Bu yeni Celâlî Şefleri saraydan gelme Paşa olmayıp, doğrudan doğruya Sarıcaların ve

¹ Bu hadiseler için şu eserlere bak. Kâtip Çelebi, Fezleke, C. 2 - Naima C. 2, 3, 4, 5 - Peçeyi, C. 2 - Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 1, 2, 3, 4, 5.

Sekbanların kendi içlerinden yetişme oldukları için, aynı anlamı kasdederek bunlara "Türedi,, adı verilmiştir. Celâli Mücadelesinin Topraklı Sipahilerin başbuğluğundan saraylı paşaların idaresine nasıl geçtiğini biliyorsak da, Türedilerin bunlardan nasıl ayrıldıklarını henüz tetkik etmemiş bulunuyoruz¹.

Türedilerden sonra Celâlilik son bulmuş gibi görünmektedir. Çünkü bunlardan sonra gelen Ayanlara Celâli adını kullanmak her halde mümkün olmayacaktır. Bunların hükümete karşı giriştikleri mücadele Celâlilikten ayrı bir karakterdedir.

Timarlı Sipahiliğin bozuluşunun safhalarını göstermek üzere verdiğimiz bu izahlar, her halde, Timarın askeri teşkilâtlık durumunu kaybedişinin Osmanlı tarihinde ne uzun tesirler yapmış olduğunu az çok anlatmıştır. Ancak şunu itiraf etmek lâzımdır ki, asıl Timarı askerî bir dirlik olarak reayanın gözünden düşüren hangi sebeplerdir, meselenin bu mühim noktasını bilmiyoruz. Bunun için, XVI. Asrın ortalarından daha gerilere doğru gitmeyi ve Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî tarihini esaslı surette tetkik etmeyi gerekli görüyoruz.

¹ Bu hadiseler hakkında: Sillâhdar Tarihi, C. 2 - Raşit tarihi, C.-2